

LOTYNIŠKOJO ŠRIFTO ĮSIGALĖJIMAS LIETUVIŲ POLIGRAFIJOJE

VILIUS UŽTUPAS

Vartydami senesnes knygas, matome daugybę įvairiausių šriftų, galime pasekti spaudos ženklų raidą poligrafijos istorijoje. Vienuose praėjusių šimtmečių leidiniuose sutinkame archaiskų bruožų raides, kurios, atgyvenusios savo amžių, seniai nuėjo į praeitį, kituose matome spaudmenis, kurie, atitinkamai išsivystę ir išstobulėję, dominuoja šių dienų knygų puslapiuose. Modernesnių, lengvesnių šriftų charakteringus bruožus neabejotinai panaudos ir ateities knygų apipavidalintojai.

Kaip tobulėjo šriftai, kada ir kodėl jie kaskart nauji pasirodydavo lietuviškų knygų puslapiuose, iki šiol labai mažai tyrinėta. Galima paminėti tik P. Galaunės¹ darbą, truputį lietusį šį klausimą, ir epizodinės reikšmės S. Brašiškio² bei A. Čižo ir K. Dockaus³ brošiūras. Suprantama, neturint patirties, neturint nė vieno šį klausimą nagrinėjusio pavyzdžio, sunku aprėpti visą lietuvių poligrafijos šrifto raidą. Todėl šiame straipsnyje neužsimojama išnagrinėti visus lietuviškose knygose sutinkamų šriftų keitimosi ir tobulėjimo niuansus. Čia apsiribojama tik vienu svarbesniu momentu — gotiškojo šrifto išnykimu ir lotyniškojo įsigalėjimu lietuvių poligrafijoje.

XV a. pradžioje Vakarų Europoje pasirodė ksilografiniu būdu spausdintos knygos, kuriose buvo stengiamasi tiksliai atkurti ranka rašytą tekstą. Ka-

dangi knygų perrašinėjimui, kaip ir įvairių dokumentų, valstybinių raštų rašymui, jau nuo VI—VII a. buvo vartojamos žąsies plunksnos, tai šitokio rašto pavyzdžiu ir kūrėsi pirmasis spaustuvinis šriftas. Knygų spausdinimo pradžioje formų paruošėjai medžio lentose išpiaustydavo apverstas raides, niekuo nesiskiriančias nuo parašytųjų žąsies plunksna. Apie kokią nors rašto reformą, apie spaustuvinio šrifto skirtumą nuo rankraščinio tuomet nebuvo galvojama, nes spaustuvinkai laikė savo pareiga neatitrūkti nuo rankraščio, o tik kaip galima tiksliau jį pakartoti.

Pirmąjį žingsnį į priekį žengė spaudos išradėjas Johanas Gutenbergas, sukūręs keletą grynai spaustuvinių gotiško stiliaus šriftų. Kadangi Gutenbergas sumanyta spausdinamoji forma buvo sudaroma iš atskirų raidžių — literų, tai kiekvienai literai reikėjo pagaminti atskirą ženklą. Suprantama, net ir labai norint pagaminti spausdinimui raides, visiškai panašias į ranka rašytas, tai nėra įmanoma. J. Gutenbergas, beje, to ir nesiekė. Jo nuliedintas šriftas, nors ir turėjo rankraščio bruožų, vis dėlto jau buvo spaustuvinis. Pirmasis savo knyges J. Gutenbergas išspausdino šiuo minuskulų tipo šriftu, o garsiajai „42-jų eilučių biblijai“ spaudos pradininkas sukūrė ir nuliejo gražų, ryškų, griežtų formų tekstūrą

¹ Galaunė P. Lietuvos knygos meno raidos metmenys XVI—XIX a.—Kn.: Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis. K., 1941.

² Brašiškis S. Raštas, jo mokymo naujieji keliai. Šiauliai, 1922.

³ Čižas A., Dockus K. Šriftai ir jų naudojimas brėžiniuose, plakatuose, sienlaidraščiuose. V., 1958.

šriftą. Vėliau pasirodė rotundos šriftas, o 1485 m. J. Gutenbergo mo-

abcdefghijklmnopqrstuvwxyz

A B C D E F G H I J K L

M N O P Q R S T U

V W X Y Z

Vienas seniausių gotiškų šriftų — tekstūra

kyns Peteris Seferis pradėjo vartoti naują, šiek tiek suapvalintą, lengvesnių bruožų šriftą Gert der Gesundheit, kuris buvo pavadintas

A B C D E F G H I J K L M N

abcdefghijklmnopqr

Švabachas. Šiuo šriftu buvo spausdinamos pirmosios lietuviškos knygos

š v a b a c h u. Šio šrifto pavadinimas neabejotinai kilęs nuo to paties pavadinimo miesto, tik iki šiol nerasta duomenų, jog XV a. ten būtų buvusi spaustuvė. Greičiausiai šį šriftą bus Seferiui nuliedinęs iš Švabacho kilęs graveris. Jei tekstūra, rotunda, o taip pat XVI a. įsigalėjusi grakštesnių bruožų fraktūra buvo grynai gotiški šriftai, tai švabachas jau turėjo šiek tiek ir lotyniškojo šrifto bruožų.

A B C D E F G H I J K L M N O

abcdefghijklmnopqrjst

Fraktūra, vartota Klaipėdos krašte lietuviškų knygų spausdinimui iki antrojo pasaulio karo

Vokiečių spaustuvininkams, sukūrusiems keletą gotiško pavyzdžio šriftų, nenusileido ir kiti Vakarų Europoje be-

sivystančio spaudos meno meistrai. Didžiausių laimėjimų pasiekė Renesanso tėvynės — Italijos spaustuvininkai, iš kurių ypač išsiskyrė N. Jensonas ir A. Manucijus.

Nikolas Jensonas (1420—1481 m.) — gabus prancūzų graveris — apie 1458 m. vyksta į Vokietiją, Frankfurtą prie Maino, kur ne tik išmoksta spaustuvininko amato, bet ir giliai įsisavina poligrafijos meno plonybes. Išvykęs į Italiją, 1470 m. Venecijoje įsteigia savo spaustuvę, kurioje dirbdamas, pasinaudojęs vokiečių spaustuvininkų bandymais, sukuria lengvų bruožų, gražų, patogų šriftą antikva. Šio šrifto, vėliau pavadinto Jensonso antikva, didžiosios raidės pakartoja senojo romėnų rašto formas, o mažosios raidės primena VIII a. romėnų rankraščio ženklus.

Item cum ē iento lentas: Vnde Virgilius: Lentandus remus i unda. Ex hoc inchoantium lentefco facit ut idem Virgilius Et picis in morem ad digitos lentefit habendo. Eiusmodi figuratio parum admittit ex se perfectum: nec conuenit ad mittere ut aut possit: aut debeat cum ceteris temporibus p totam declinationem uim incipiendi significare. Absurdū ē ergo ea que sunt inchoantia perfectio tempore definire: & mox futurum declinando inchoantia esse demōstrare: Nec enim potest cum tota uerbi species inchoantia dicatur alia

Vienas pirmųjų lotyniškų šriftų — Jensonso antikva

Ypač didelių laimėjimų, kurdamas naujus šriftus ir aplamai spausdinamas ir apipavidalindamas knygas, pasiekė žymiausias Renesanso epochos spaustuvininkas Aldas Manucijus. Pradžioje jis sukuria ryškiausius knygines gamybos grožio ir ištaigingumo šedevrus, o vėliau kelia sau kitą uždavinį — leisti gerai suredaguotas, gražiai apipavidalintas, mažo formato, talpias ir pigias knygas. Jei iki A. Manucijaus knygos buvo labai didelės, gremėzdškos ir, suprantama, brangios, tai panaudojus naujus, mažo kegelio, talpius šriftus, galima buvo tą patį tekstą su-

talpinti keleriopai mažesnės apimties knygoje.

1501 m. A. Manucijaus spaustuvėje išleistoms Vergilijaus „Poemoms“ pir-

ERgo iaces, o diue senex iustissime regnum
Quos oculis uidit Sarmatis ora suis?
Ergo iaces? nec quæ toties de morte fefellit
Nunc tua. nunc etiam fallere fama potest?
Di facevent, nos trās damnaret ut illa querelas,
In uentos irent irrita uerba notos.
Sed nimum manifesta fides. manifesta est signa.
Funere de domini mīsa papyrus habet.
A ū Sfora

Vietoro kursyvas

Lietuviškos knygos pradėtos spausdinti gotiškais šriftais. Ilgą laiką tai buvo taip įprasta, jog nebuvo poligrafिनको, kuris būtų ryžėsis daryti šrifto reformą. Antra vertus, lietuviškų knygų, spausdintų vien gotišku šriftu, labai maža: tai XVIII—XIX a. Rytų Prūsijoje spausdinti kai kurie leidiniai. O daugumoje senųjų lietuviškų knygų yra daugiau ar mažiau ir lotyniško šrifto. Dažniausiai tai esti skyrių pavadinimai, pirmosios pastraipų raidės, dievo ir šventųjų vardai, o kartais paprasčiausiai išskirtos pirmosios eilutės.

Pirmoji lietuviška knyga „Katechismusa prasty szadey“ išspausdinta gotiškuoju švabacho šriftu, tačiau joje nemaža ir antikvos elementų. Štai jau tituliniam puslapyje pirmosios dvi eilutės surinktos lotyniškoms didžiosiomis raidėmis. Tuo pačiu šriftu išspausdintas Karaliaučiaus pavadinimas, skyrių pavadinimų kai kurie žodžiai ir retkarčiais Kristaus vardas. Kiekviena „Katekizmo“ giesmė pradama taip

mą kartą spaudos istorijoje panaudotas kursyvas, o vėliau jo gamybos knygoje matome vis naujus grakštesnius ir talpesnius antikvos tipo šriftus. Įvairūs antikvos broužų šriftai dominavo ir garsiųjų Olandijos spaustuvininkų Elzevirų knygoje. Kadangi jais pirmiausia pradėti spausdinti graikų ir romėnų klasikų raštai lotynų kalba, tai šie šriftai ir imti vadinti klasikiniai arba tiesiog lotyniškais šriftais.

XV a. pabaigoje—XVI a. Vakarų Europos poligrafijoje išgali tradicija: humanistinės lotyniškos knygos spausdinamos lotynišku šriftu, o kitomis kalbomis (dažniausiai religinės)—gotišku. Ši tradicija, beje, mažai tebuvo pažeidžiama ir Vilniaus spaustuvininkų, kurie leido knygas įvairiomis kalbomis.

pat lotyniška didžiąja raide. Lotynišku šriftu išspausdinta ir pratarmė (lotynų kalba).

Charakteringa, kad M. Mažvydas pirmojoje lietuviškoje abėcėlėje pateikia klasikinio kapitelio stiliaus didžiąsias raides, o gotiškojo švabacho—mažąsias. Toliau „Katekizme“ šios sistemos nesilaikoma: tik ankščiau minėtais atvejais panaudotas lotyniškas šriftas, o visur kitur dominuoja gotiškasis, kurio didžiųjų raidžių autorius net nepateikia abėcėlėje.

Ištikimas minėtoms šrifto vartojimo tradicijoms lieka Karaliaučiaus spaustuvininkas H. Veinreichas ir kitoje M. Mažvydo knygelėje „Giesme S. Ambraziejaus...“ (1549). Nors tituliniam puslapyje čia lotyniškam šriftui vietos nebeliko, bet pratarmės ir giesmių pirmosios pastraipos pradamos lotyniškoms didžiosiomis raidėmis. Kaip ir „Katekizme“, šios pirmosios raidės žymiai didesnės už kitą tekstą ir prilygsta beveik pusei šiuo metu poligrafijoje vartojamo kvadrato.

Neatsisako lotyniško šrifto ir kitas M. Mažvydo raštų leidėjas — J. Daubmanas. Jo 1559 m. išspausdintos knygelės „Forma Chrikštima“ pirmieji tulinio puslapio žodžiai taip pat surinkti lotynišku šriftu. Beje, žodis „Chrikštima“ pirmą kartą lietuviškoje knygoje išspausdintas mažosiomis Jensono antikvos šrifto raidėmis. Šioje lietuviškoje knygelėje inicialinėms raidėms panaudotos medžio graviūros. Nuo šių graviūrų išspausdintos didžiosios lotyniškos raidės „A“ (p. 3) ir „K“ (p. 25).

Kituose XVI a. J. Daubmano bei G. Osterbergerio spausdintuose M. Mažvydo lietuviškuose leidiniuose lotyniško šrifto mažėja. Ir aplamai raidės darosi „gotiškesnės“, griežtesnių linijų, išnyksta jose esantys antikvos elementai. Šalia švabacho pastebima rotundos ir kaskart dažniau fraktūros šrifto elementų.

Pirmuosiuose lietuviškuose leidiniuose pastebima savotiška to meto spaudos tradicija: skirtingas šriftas vartojamas ne pagal žodžių prasmę, bet pagal eilutės vietą. Pirmoji eilutė dažniausiai spausdinama didesniu, antroji mažesniu šriftu. Nebuvo žiūrima, ar į eilutę telpa atitinkamas žodis arba sąvoka. To paties žodžio ar sakinio dalį kitoje eilutėje spausdindavo jau mažesnėmis arba kitokios garnitūros raidėmis.

Lygiagrečiai gotiškas ir lotyniškas šriftas vartojamas beveik visose XVI ir XVII a. Rytų Prūsijoje spausdintose lietuviškose knygose. 1579 m. G. Osterbergerio spaustuvėje išleistoje B. Vilento knygoje „Enchiridion. Katechismus mažas...“ ir „Euangelias bei epistolas...“ vyrauja gotiškasis švabacho šriftas, tačiau anraštės, skyrių pavadinimai išspausdinti lotyniškuoju šriftu. Panašiai vartojamas lotyniškas šriftas ir J. Fabricijaus spaustuvėje 1612 m. išleistoje toje pačioje knygoje „Evangelias bei epistolas...“,

kurią iš naujo paruošė spaudai B. Vilento raštų redaktorius ir leidėjas L. Zengštokas.

Gotiškasis švabacho šriftas dominuoja ir G. Ostermejerio išspausdintose J. Bretkūno knygose: „Kancionalas nekurių giesmių“ (1585 m.), „Giesmės duchaunos“ (1589 m.), „Kolectas arba Paspalitas“ (1589 m.) ir „Postilla“ (1591 m.). Tačiau visose šiose knygose yra ir lotyniškojo šrifto, kuriuo išspausdintos kai kurios anraštės bei pratarmės.

Antroje XVII a. pusėje Rytų Prūsijoje spausdintų lietuviškų knygų puslapiuose matome vis mažiau lotyniškojo šrifto. Dažniau jį sutinkame tik mokslinio pobūdžio leidiniuose. Tai D. Kleino „Gramatika Litvanica“ (1653 m.) ir „Compendium litvanicogermanicum arba Trumpas ir visai aiškus lietuvių kalbos vadovas“ (1654 m.). Šiose knygose, išspausdintose Karaliaučiuje, J. Roisnerio spaustuvėje, panaudotas įvairių kegelių gotiškas ir lotyniškas šriftas. Čia sutinkami ir graikiški bei hebrajiški spaudos ženklai. Religinės paskirties knygose lotyniškas šriftas tuo metu baigia „ištirpti“. D. Kleino leidiniuose „Naujos giesmju knygos“ (1666 m.) ir „Naujos labay priwalingos ir dušoms naudingos maldų knygelės“ (1666 m. ir 1685 m.) dar yra lotyniško šrifto, o 1731, 1744, 1751, 1753 ir 1763 metais „Naujos labay priwalingos... knygelės“ išspausdintos tik gotišku švabacho šriftu.

Vien gotiškuoju šriftu Roisnerio išspausdintos „Iš naujo perveizetos ir pagerintos giesmių knygos“ (1732, 1735, 1738 ir 1745 m.) bei M. Liuterio „Katgismas“ (1722 ir 1726 m.). Lotyniškojo šrifto nebesutinkame J. Hartungo spausdintose J. Berento knygose „Prarakai“ (1734 m.), „Naujas testamentas“ (1735 m.) ir kitose, jau nekalbant apie Vokietijos spaustuvijų leidinius — J. Freilinghauzeno „Davad-

nas mokslas apie dušios išganimą...“ (1722 m. Halėje, S. Orbano spaustu- vėje) ir t. t.

XVII a. pabaigoje ir ypač XVIII a. pradžioje po maro, nusiaubusio lietu- vių apgyventas provincijas, į Rytų Prū- siją atsikraustė gausybė vokiečių kolonistų. Visur kūrėsi vokiškos mokyk- los, ėmė klestėti vokiškoji spauda. Naujų lietuviškų knygų buvo leidžia- ma nedaug. O kas keletą ar keliolika metų leidžiamos tos pačios giesmių bei maldų knygos kaskart buvo labiau vo- kietinamos — gotiškasis šriftas vis daž- niau išstumdavo lotyniškąjį. Valdžios „gromatos“, „pagraudėnimai“, „apsa- kymai“ buvo spausdinami tik gotiško- mis raidėmis. Šalia švabacho lietuviš- kiems spaudiniams pradėtas masiškai vartoti fraktūros šriftas.

Vėlesniuose Rytų Prūsijos spaustu- vių lietuviškuose leidiniuose ryškesnių šrifto pakitimų nematyti. Visos lietu- viškos knygos ir laikraščiai iki pat spaudos draudimo buvo spausdinami

Kitaip šrifto reikalai klostėsi feoda- linėje Lietuvos valstybėje. Čia dau- giausia darbavosi Vilniaus spaustuvės, kuriose vis labiau ir labiau įsigalėdavo lotyniškasis šriftas. Jau pirmose Vil- niaus spaustuvių knygose pastebime daugiau lotyniškojo šrifto elementų, o ir gotiškasis šriftas čia paprastesnis, labiau suapvalintas, mažiau gotiškas.

Sunku pasakyti, koku šrifto buvo išspausdintas P. Kanizijaus katekizmo vertimas į lietuvių kalbą (1585 m.), ta- čiau seniausiuose išlikusiuose lietuviš- kuose leidiniuose yra šiek tiek ir loty- niško šrifto elementų. M. Daukšos iš- verstas į lietuvių kalbą J. Ledesmos „Katechismas arba mokslas kiekvie- nam krikščioniui privalvs“ (1595 m.) Akademijos spaustuvėje išspausdintas gotišku švabacho šrifto, bet tituliname

gotiškuoju — dažniausiai švabacho ir fraktūros — šrifto. Kadangi gotika bu- vo labai įsigalėjusi vokiečių poligrafi- joje, tai ir lietuviškuose leidiniuose ji beveik visiškai išstūmė lotyniškąsias raides. Taip jau buvo įprasta, kad Ry- tų Prūsijos ir Klaipėdos krašto lietu- viai mokėjo skaityti ir mieliau skaitė tik gotiškaai spausdintą tekstą. Gotiška- sis šriftas Rytų Prūsijos ir Klaipėdos krašto lietuviškuose leidiniuose vaidi- no neabejotinai neigiamą vaidmenį: viena, gotiškaai spausdintos knygos pri- sidėjo prie vietos gyventojų priartini- mo prie vokiečių spaudos, antra, jos buvo visiškai svetimos ir neprieinamos Lietuvos gyventojams.

Rytų Prūsijos ir Klaipėdos krašto lietuviškuose spaudiniuose gotiškas šriftas (dažniausiai fraktūra) vyravo iki pat II pasaulinio karo. Išimtį sudarė tik spaudos draudimo metais leidžiamos kontrafakcinės knygos, laik- raščiai („Aušra“, „Varpas“, „Sviesa“) ir kiti įvairūs informaciniai leidiniai, skirti Lietuvos skaitytojams.

puslapyje sutinkame net šešių skirtin- gų kegelijų bei garnitūrų lotyniškąs raides.

Gotišku šrifto išspausdintoje M. Pet- kevičiaus knygoje „Polski z litewskim katechism“ (1598 m.) lotyniškos raidės panaudotos tik lenkiškoje pratarmėje ir keliuose lietuviškuose antraštiniuose žodžiuose (2 p.— *Katechismas*, 105 p.— *Giesmes*, keliuose vietose — *Sprowa* ir pan.).

Kiek daugiau lotyniško šrifto sutin- kame M. Daukšos išverstoje J. Vujeko „Postilėje“ (1599 m.). Šiam spaudos paminklui Akademijos spaustuvė panaudojo ne tik kelių kegelijų ryškų švabacho šriftą, bet ir gana įdomių gra- viruotų inicialų, nuo kurių atspaus- tos pirmosios skyrių pastraipų raidės. Lo- tynišku šrifto šios knygos tituliname

puslapyje išspausdinta Mikalojaus Daukšos pavardė ir dar keli lotyniški žodžiai. Toliau lotynišką šriftą sutinkame gana dažnai. Be antikvos šriftu išspausdintos lotyniškos dedikacijos, maždaug pusės kvadrato kapiteliu didžiosiomis raidėmis surinktas kiekvieno skyriaus dėstymo antraštinis žodis „Išgvldimas“ (p. 1, 6, 13, 17, 21, 25, 38, 43, 49 ir t. t.). Lotynišką kursyvą matome ir daugelio puslapių laukuose.

Šiek tiek lotyniško šrifto matome ir J. Morkūno išspausdintame leidinyje „Postilla lietuviszka“ (1600 m.). Tituliniam puslapyje čia lotynišku kapiteliu surinkti du žodžiai, o tekste lotyniškoms raidėms pradedamos kai kurių skyrių pastraipos.

Kaip matome, jau pirmuose Vilniaus spaustuvių leidiniuose pasirodė pirmosios lotyniškojo šrifto kregždės, kurios vis atkakliau veržėsi į lietuviškų knygų puslapius.

XVI a. antroje pusėje Vilniui tapus svarbiu knygų spausdinimo centru, Lietuvoje imta leisti vis daugiau knygų įvairiomis kalbomis. Sostinės spaustuvininkai įsigyja kaskart daugiau įvairaus lotyniško šrifto, kuris XVII a. pradžioje vis dažniau panaudojamas ir lietuviškų knygų spausdinimui.

1629 m. Akademijos spaustuvė išleido K. Sirvydo knygą „Punktai sakymų“. Tituliniam puslapyje yra net aštuonys rūšių skirtingo lotyniško šrifto. Kursyvą išspausdinta lotyniška leidinio pratarmė, o taip pat kiekvieno skyriaus (savaitės) lenkiška ir lietuviška pratarmėlė. Tik pagrindinis tekstas lenkų ir lietuvių kalbomis dviem skiltimis išspausdintas gotiškuoju švabacho šriftu, truputį mažesniu už mūsų dienų cicerą.

Dar daugiau lotyniškų pavyzdžių šrifto kitoje kelis kartus leistoje K. Sirvydo knygoje „Dictionarium trivm lingvarvm“. 1677 m. leidinyje visas pagrindinis tekstas lenkų ir lietuvių

kalbomis surinktas lotynišku kursyvą, o lotyniškas — gražia antikva. Visam tekstui panaudotas labai mažas ir dailus šriftas, ne ką didesnis už mūsų dienų peti tą. Charakteringa, kad tos pačios Akademijos spaustuvės vėlesniame šio žodyno leidime (1713 m.) lenkiškas tekstas surinktas gruboku švabachu, lotyniškas — antikva, o lietuviškas — kursyvą. Tai galima laikyti žingsniu atgal.

Ryškus lotyniško šrifto įsigalėjimas matyti Kėdainių Gimnazijos spaustuvės leidiniuose. Nors tekstas visų trijų „Knigos nobažnistės krikščioniškos“ dalių (1653 m.) išspausdintas švabacho šriftu, bet skyrių pavadinimai šiose knygose surinkti lotyniškoms raidėms. Lotyniškas šriftas vyrauja ir visuose titulinuose puslapiuose. Būdinga tai, kad kiekvienos knygos tituliniam puslapyje panaudoti bent keli skirtingi šriftai, kurie dažniausiai skiriasi nuo panaudotų kituose titulinuose. Tai liudija, kad Kėdainių spaustuvė turėjo gana daug įvairių lotyniškų šriftų. Štai knygos „Psolmay Dovida szventa“ tituliniam puslapyje panaudoti keturi skirtingi lotyniški šriftai, „Summa arba iszguldimas evanieliu szventu“ — net aštuoni (tik du, atitinkantys „Psolmų...“ šriftą), „Maldos krikščioniszkos“ — taip pat aštuoni (iš jų keli vėl nauji). Lotynišką šriftą sutinkame ir šių knygų skyrių pavadinimuose: „Psolmas Dovida...“ — p. 5, 9, 10, 12, 13, 14 ir t. t., „Summa...“ — p. 6, 9, 13 ir t. t., „Maldos krikščioniszkos“ — p. 2, 3, 5, 6, 7 ir t. t.

Antrajame „Knigos nobažnistės krikščioniškos“ leidime, išspausdintame Karaliaučiuje 1684 m., gotiško šrifto kiek daugiau. Čia kiekvienos dalies tituliniam bent vieno ar dviejų kegelių bei garnitūrų lotyniškas šriftas pakeistas gotiškuoju. Suprantama, tai nereiškia, kad Roisnerio spaustuvė neturėjo pakankamai lotyniškų šriftų. Paprasčiau-

siai, Rytų Prūsijos spaustuvininkai nenorėjo labai daug nukrypti nuo savo tradicijų, ir, net palikdami Kėdainių leidimo vietą, knygoje panaudojo daugelį gotikos.

Lotyniško šrifto įsigalėjimą lietuviškose knygoje ypač vaizdžiai parodo

kas keletą metų leidžiami tie patys leidiniai. Bene ryškiausias jų — J. Jaknavičiaus „Ewangelie Polskie y Litewskie“ — ši knyga išspausdinta įvairiose Vilniaus spaustuose nuo 1637 iki 1859 m. keliasdešimt kartų. Pirmoji mums žinoma „Evangelijų...“ knyga

PUNKTAJ SAKIMV DIEWO

Zodžio iz Euangelios, ir iz kitu Rastu

Swynto wietu.

PUNKTA KAZAN z EVANGELIEY

y z innych Pisma swietego mieysc.

PVNKTAS I.

PVNKT I.

Aštuoni paliginimai tarp Diewo, ir tarp žmonių tiesos.

Osmiorakie porownanie miedzy Boskim y ludzkim sadem.

Oslo Analoge inter iudicium diuinum & humanum.

I. **L**erp žmonių / Kad bilincia / ir waydu Pakti / turt / tų pacis ne sudera / wolenas wnetu tieson pawadina. Tey ažiustay / ko ir Diewo tiesoy / Kuris daria dienos pasielines. No tau seney nuog praditos suwerimo to swieto wietesme wnt to bayfids pawadintu tieson per jodius in rastiue Parry archu Pranasu ir Apastatu. Ape ta daug Parrytome Enigese Swyntose. Pranasawo in ape tuos Enigese inaguo nuog Adamo wattu Enochas bilodamas. Szay tieg atay

I. **M**Jedzy ludźmi / gdy się prawia y spor siłi mata / teści się sami miedzy soba nie pogodza idem drugiego do sadu pozywa. Też się zachowaw y na sadis Boskim / Ktory wczymy na koniec swiata. Abowiem tu dawno od poczatku stworzenia swiata wsi scylymy sa na tego straszlywy sed pozwani; przez slowa y pisma Patriarchow Prorow y Apostolow. O czym się czytamy w Księgach Bosych. Prorokow a tych siedmy ed Adama imieniem Enoch mowiab. O to / prawil

1. ratione citationu.

išspausdinta Akademijos spaustuvėje 1647 m. Jau šio leidinio tituliniam puslapyje panaudotas kelių rūšių lotyniškas šriftas. Siek tiek lotyniško šrifto — lenkų kalba antikvos, o lietuvių kursyvo — yra ir kiekvieno skyrčiaus (savaitės) pradžioje. Tik po šių dviejų—trijų eilučių prasideda pagrindinis tekstas, kuris kiekviename puslapyje lenkų ir lietuvių kalbomis išspausdintas dvejose vienodose skiltyse. Šis abiejų kalbų tekstas išspausdintas cicerio dydžio gotiškuoju švabacho šrifto. Kiekvienai dienai skiriamas maldų tekstas pradedamas didžiąja inicialine raide. Dažniausiai šios raidės

lenkų ir lietuvių kalbomis vienodos, o kartais skiriasi savo dydžiu. Apla- mai iki 55 puslapio inicialinės raidės atspausdintos trijų cicerų dydžio, o toliau, matyt, joms išsibaigus, visur naudojamos dviejų cicerų dydžio raidės.

Antroje XVII a. pusėje lenkiškose knygose jau tvirtai įsigali antikvos tipo lotyniškieji šriftai, o lietuviškos knygos vis dar spausdinamos švabachu. 1679 m. toje pačioje Akademijos spaustuvėje išleistose „Evangelijose...“ lenkiškas tekstas išspausdintas gana dailiu lotynišku šrifto. Šio šrifto kegelis truputį didesnis už mūsų dienų cicerą, o garnitūra panaši į literatūrinę. Grakštūs, dailūs pagal to meto poligrafijos poreikius raidžių kontūrai labai gražiai atsispaudę popieriuje. Lietuviškas tekstas šiam leidinyje išspausdintas gotišku švabachu, tik siek tiek grakštesniu ir artimesniu fraktūrai. Vis dėlto lotyniško šrifto ir lietuviškame tekste čia truputį daugiau, negu ankstesniuose leidiniuose. Pirmoji lietuviško teksto eilutė surinkta didžiosiomis lotyniškėmis raidėmis, kiekvienai dienai skirto teksto pradžioje bent dvi eilutės kursyvo, o švabachu spausdinto teksto kiekvienos dienos pastraipa pradedama lotyniška didžiąja raide.

Panašiai išleista ir 1690 m. minėta J. Jaknavičiaus knyga, tik čia lietuviškas tekstas išspausdintas grubesniu švabacho šrifto. Lietuviškas tekstas gotišku šrifto, o lenkiškas lotynišku išspausdintas „Evangelijose“ 1705, 1738 ir 1743 m. Esminių spaudos pakitimų čia nerandama, nebent tai, kad paskutiniuose dvejuose leidimuose lenkiškas tekstas užima mažiau vietos. Lenkiško teksto skiltyse dažnai pasitaiko tuščių vietų. Tai ryškiai parodo, kad lotyniškas šriftas ne tik lengviau skaitomas, bet ir žymiai talpesnis.

Deja, tuo metu spaustuvinkai dar nedaro išvadų, neatsisako gotiškojo

E W A N G E L I E

przemierceto wick, praszoło toy gimie
 az się wżytko zycie
 Nicbo y zicnia przc-
 minie: ale słowa mo-
 je nac przemina.

W Niedziela wtora
 Adwentu Ewage: v
 Matieuzo S. R. K.:

W On czas: wly-
 szawily Ian
 w wiezieniu dzieła
 Chrytuowe, Pofa-
 swyich dwu wezniow
 fwoich rzeklinu: Ty-
 zes iest on ktory mia-
 przysic, czyli inzego
 czekamy? A odpo-
 wiadajac IEZus rzekl
 im: szedzy oznaymi
 cie Ianowi coscie fly-
 szeli y widzeli. Slep-
 widza, chromi cho-
 dza, redowaci bora

praszio tai isai-
 pildis, Dungs ir
 siame praeis / bet
 jodziey mano ne-
 praeis
 Vn wntros Nedelos
 Ewageła Mat: S.
 Pad. 11.

A Tuo metu: Ji-
 girdis Jonca
 tuemoie darbu
 Chrytufo / nuffun-
 tis du itg mofticiniu
 farco: tare iam. Tu-
 gu esai / Purfay tnei
 atait / argu firo lau-
 fiame: O atfakida-
 mas W: IEZus ta-
 re emus: nuei ape-
 fifikite Jonny tu
 girdeiore ir regneio-
 te. Apfitei regi / ray-
 sieti wyfakioia /
 oony

Puslapis iš J. Jaknavičiaus „Evangelijų...“ (1679 m.)

šrifto. 1750 m. „Evangelijos..“ pradedamos spausdinti ne skiltimis, o per visą puslapį: pirmiau lenkiškas tekstas lotynišku šriftu, o paskui lietuviškas tekstas gotišku šriftu. Tik kiekvieno skyrelio pradžioje paliekamas lotynišku šriftu išspausdintos dviejų—trijų eilučių įžangėlės.

Labai panašiai „Evangelijos..“ išspausdintos ir 1752, 1756 bei 1758 metais.

Tik 1767 m. J. Jaknavičiaus knyga „Evangelie Polskie y Litewskie“ išspausdinta vien lotynišku šriftu, truputį didesniu už cicerą. Lietuviškas tekstas čia jau lengvai skaitomas, tik lenkiškas kažkodėl surinktas gruboku sugrūstu kursyvu.

Kad lietuviškose knygose labai ilgai dominavo gotiškas šriftas, pirmiausiai aiškintina tuo, jog jis buvo tvirtai įsigalėjęs kaimyninėse knygose spausdiniuose šalyse. Nuo Gutenbergo laikų gotiškieji šriftai vyravo vokiečių poligrafijoje iki pat II pasaulinio karo pabaigos. Nors lenkų spaustuvininkas Jeronimas Vietoras antikvos ir kursyvo šriftus buvo nusiliedinęs dar XVI a. pirmoje pusėje, bet lenkiškos knygos, ypač religinės, ilgai dar buvo spausdinamos gotiškais šriftais. O lietuviškoji religinė spauda iki pat I pasaulinio karo buvo lenkiškosios įtakojė. Beveik du šimtus metų kirilicos raidėmis, artimomis gotiškajam šriftui, buvo spausdinamos senosios rusiškos knygos. Nors Lietuvos poligrafijos lopšį Vilnių ir pirmųjų lietuviškų knygų spausdinimo centrą Karaliaučių neabejotinai pasiekdavo lotynišku šriftu spausdintos italų bei olandų knygos, jos ilgai negalėjo atsverti kaimyninių šalių spaudos tradicijų poveikio.

Vis dėlto lotyniškasis šriftas palengva, bet nuosekliai veržėsi į lietuviškų knygų puslapius. Šio proceso varomo-

Panaudojus talpesnius šriftus, atsirado galimybė sumažinti knygų formatą. Jau 1769 m. „Evangelijos“ surenkamos ne ankstesniu 13,9×8,2 cm formatu, o 11,5×6 cm. Sumažinamas ir šriftas, kuris šiame leidime vos beviršija korpusą.

Lotyniškasis šriftas dar XVIII a. pradžioje pradėjęs iškovoti vis platesnes pozicijas, debiutavęs įvairiomis anraš-tėmis, pratarmėmis, mažesnės apimties knygelėmis (P. Šrubauskio „Pamokslas krikščioniškas..“ 1725 m. ir kt.), antroje amžiaus pusėje visam laikui įsitvirtino lietuviškų knygų puslapiuose. Tik Rytų Prūsijoje ir Klaipėdos krašte gotiškasis šriftas išsilaikė iki pat II pasaulinio karo.

sios jėgos buvo kelios. Pirmiausia tenka panagrinėti pačią lotyniškojo šrifto struktūrą. Neturėdamas per daug storų ir labai plonų raidės piešinio linijų, šis šriftas gali būti mažesnių keglėlių, o tuo pačiu ir žymiai talpesnis. Vadinasi, atsisakius archaiškų gotiškų šriftų, galima buvo mažinti knygos formatą. Kol spauda tarnavo vien religijos tikslams, šios formatų mažinimo reformos nereikėjo, o knygoms vis labiau įeinant į buitį, nuolat teko galvoti, kaip jas atpiginti ir padaryti patogesnes.

Perėjimą prie lotyniškojo šrifto skatino ir kaimyninių tautų spauda. Didžiausią poveikį turėjo lenkiškos knygos. Nors lenkai, anksti sukūrę pirmuosius lotyniškus šriftus, ilgą laiką buvo konservatyvūs — knygas spausdindavo gotiškomis raidėmis, bet XVI a. antroje pusėje ir ypač XVII a. Krokuvos, Varšuvos ir kitose spaus-tuvėse ėmė vis dažniau pasirodyti lotynišku šriftu spausdinti leidiniai. Lotynišku šriftu lenkiškas knygas XVIII a. spausdino ir Vilniaus spaustuvės, o

skaitydavo jas visa lenkėjanti Lietuvos diduomenė.

Jokių vyriausybės nutarimų, jokių potvarkių šriftų vartojimo klausimu nesutinkama. Paprasčiausiai, esant minėtoms aplinkybėms, lotyniškasis šriftas tapo tiesiog poreikiu. Juk nemaža lietuvių šviesuomenės atstovų eidavo mokslus ne tik Lenkijoje, bet ir kitų Vakarų Europos valstybių universitetuose. Būsimieji kulto tarnautojai (ypač aukštesnieji) dažniausiai pabuvodavo Italijoje, kur visa spauda rėmėsi antikvos šriftais. Lotyniškąjį šriftą skaityti mokėjo ir neabejotinai labiau jį mėgo ir įvairūs didikai, karaliaus rūmų dvariškiai. Juk Lietuvos Didžiojo kunigaikščio kanceliarijos dokumentai dažnai buvo rašomi lotynų kalba.

Pereiti prie lotyniškojo šrifto vertė ir tai, kad daugelis knygų išeidavo keliomis kalbomis, ypač lietuvių ir lotynų arba lietuvių ir lenkų. Šiais atvejais lotyniškas arba lenkiškas tekstas anksčiau pradėtas spausdinti antikvos šriftu, o lietuviškas — ilgai dar buvo spausdinamas gotiškuoju švabachu. Tuo būdu skaitytojo akims nebuvo lengva prisiderinti prie sunkesniojo švabacho. Taigi archaiškas gotiškasis šriftas pradėjo trukdyti lotyniškus spaudmenis skaitantiems žmonėms.

Dėl tos priežasties Lietuvos spaustuvės XVIII a. visiškai atsisakė gotiškųjų šriftų, kurie, esant anksčiau nagrinėtoms specifinėms sąlygoms, ilgiau išsilaikė tik Rytų Prūsijos spaustuvėse.

УТВЕРЖДЕНИЕ ЛАТИНСКОГО ШРИФТА В ЛИТОВСКОЙ ПЕЧАТИ

B. УЖТУПАС

Резюме

На заре книгопечатания Иоганн Гутенберг и другие печатники его времени создали и использовали шрифты, почти ничем не отличающиеся от написанных гусиным пером букв. Этот тип шрифта был назван готическим и распространился по всей Европе. Этим шрифтом были напечатаны и первые литовские книги. С течением времени на страницах книг (особенно на титульных листах) начали появляться буквы латинского шрифта, так называемой «антиквы». В кенигсбергских

и в других литовских изданиях Восточной Пруссии антиква встречалась сравнительно редко. Готический шрифт господствовал здесь вплоть до второй мировой войны. В издательствах Вильноса латинская антиква утверждалась более быстро и к 1767 году полностью вытеснила готический шрифт. Большое влияние на эту перемену оказало книгопечатание соседних католических стран, в особенности польская печать.

THE SPREAD OF THE LATIN TYPE IN LITHUANIAN PRINTING

V. UŽTUPAS

Summary

At the very beginning of printing Johann Gutenberg and other printers of his time produced types closely imitating scripts written by goose-quill. The design of these script-

types called the gothic type spread throughout Europe. The types of this design have been also used in printing the first Lithuanian books. But soon on the pages of printed books,

particularly in their title-pages, there appeared types of a new design—the Latin (Roman) type, called also the Antiqua. In the Lithuanian books printed in Karaliaučius (Königsberg) and other East-Prussian printing shops the Antiqua-type is comparatively rare. The Gothic type is dominating here even until the second world-war. In the printing shops of Vilnius the Roman

Antiqua has been gaining more and more ground and finally in the year 1767 had supplemented completely the Gothic type. This change has been strongly influenced by the book-printing of some catholic neighbour-countries and among them in the first place—by the Polish press.